

2. Az erdélyi magyarság önképe

2.1. Az önkép vizsgálatának lehetőségei

A magyarországi szociológiai, szociálpszichológiai műhelyekben már évtizedek óta készülnek empirikus kutatások a magyar önkép, a nemzeti sztereotípiák feltárására. A rendszerváltás óta ezek a felvételek gyakran kiegészülnek a politikai attitűdökre vonatkozó kérdésekkel. Ugyancsak a rendszerváltást követően nyílt lehetőség a negatív sztereotípiák (cigányellenesség, antiszemitizmus) empirikus vizsgálatára.*

A hazai és romániai kutatások, tudomásunk szerint – kérdőíves módszerekkel, reprezentatív mintán – még nem vizsgálták a romániai magyarság önképét, etnikai sztereotípiáit. Kutatásunk egyik fő célja éppen ezért az volt, hogy kísérletet tegyünk a Magyarországon már bevált empirikus módszereknek a romániai magyar reprezentatív mintán történő kipróbálására. Úgy véljük ugyanis, hogy nemcsak a napi politikai publicisztika és a szépirodalom egy része elfogult akkor, amikor az erdélyi magyar kisebbséggel foglalkozik, hanem a társadalomtudomány is rabja önnön sztereotípiáinak. A szépirodalomban, de még inkább a tömeg-kommunikációban megjelenő torzulások a következők szoktak lenni: 1. A határon túli magyarságot összemossa homogén csoportként mutatják be. 1989 után egy ideig az országok között is alig tettek különbséget, az egyes országok régióit azonban még ma sem különítik el. 2. A kisebbségi életet mint állandó konfliktushelyzetet, tragikus élethelyzetek sorozatát mutatják be. 3. A határon túli magyarokat gyakran "igazibb magyarnak" mutatják be akik még őrzik a néphagyományukat, népviseletüket stb. 4. A kisebbségi kérdést mint demográfiai vagy nyelvi-kulturális problémát mutatják be és nem mint egy olyan összetett problémát, amelyben a kisebbség és a jog- és biztonságpolitika, a gazdaság, a kultúra és a politika viszonyrendszere együttesen jelenik meg.

* Lásd pl. Lázár Guy: *A magyar lakosság politikai-történelmi tudata a közvélemény-kutatások tükrében*, Budapest, 1983., Hancock, Ian: „Cigány sztereotípiák”, In: *Phralipe*, 1991., Hunyady György: *Sztereotípiák a közgondolkodásban*, Budapest, 1996., Kovács András: *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*, Budapest, 1997.

A magyarországi társadalomtudományokban honos sztereotípiák – ha sarkítva fogalmazzunk – maguk is egy dichotóm rendszert alkotnak: a népi "világkép" az erdélyi magyarságot a román többséggel örökös szembenállásban látta, míg az urbánus felfogás épp a másik végletbe esik, amikor az etnikai konfliktusokkal, s magukkal a nemzeti-kisebbségi értékekkel nem tud mit kezdeni. A másik szakirodalmi szélsőség abban mutatkozik meg, amikor a magyarságot csak önmagán belül vizsgálják, bemutatják a magyar kommunikációs teret, de elfeledkeznek arról, hogy mindez egy másik kultúrából származó intézményrendszer és jog keretei között működik.

Kutatásunkban a magyarországi módszereket átültetve, kívántunk átlépni a fenti előítéleteken – szem előtt tartva, hogy vizsgálatunk úttörő jellegéből fakadóan bizonyos szempontból a "sötétben tapogatózunk". Nemhogy hasonló empirikus tapasztalatok nem állnak rendelkezésünkre a vizsgált népességre vonatkozóan, de a társadalomtudomány kvalitatív módszerekkel dolgozó műhelyeiben sem készültek még szisztematikus kutatások kérdésünkkel kapcsolatban. Azzal is számoltunk, hogy a romániai magyarság politikai attitűdjei és etnikai önmeghatározása nem feltétlenül írható le a magyarországi jellemzők alapján. Mindezeket szem előtt tartva munkánk egyfajta módszertani kísérletnek, következtetéseink a további kutatások számára ellenőrizhető hipotéziseknek foghatók fel.

Kérdéseink két fő csoportba oszthatók. Az egyikben a racionális politikai irányultságokat kívántuk feltárni és tesztelni, a másikban a tudattalanabb illetve emocionálisabb önkép-elemekre voltunk kíváncsiak. Elemzésünkben megkíséreltük e két önmeghatározást szembesíteni és a vélemény-csoportokat a romániai magyar társadalom egyes jellemzői szerint is megragadni.

2.2. Politikai attitűdök

A politikai önmeghatározások feltárásához 12 féle attitűdre kérdeztünk rá, azt tudakolva, hogy a válaszadó vajon inkább közéjük, vagy inkább nem közéjük tartozónak vallja-e magát. (Lásd Kérdőív III.1-12. kérdései) A választásokat – az önmeghatározás-típusok feltárása céljából – faktorelemzésnek vetettük alá. (Lásd 2.1. táblázat) Az eredmények azt mutatják, hogy a módszer alkalmazható az erdélyi magyar kisebbségre, hiszen a vélemény-együttjárások jól felismerhető politikai irányultságok mentén jönnek létre, és ezek az ideológiailag "letisztult" elemek a válaszok teljes szórásának

nem kevesebb, mint felét magyarázzák – ez az arány pedig nem marad el a magyarországi eredményektől.

2.1. táblázat: A racionális önkép elemei

Polgári demokrata értékek	Konzervatív értékek	Liberális értékek	Etnocentrikus értékek
közéleti érdeklődésű (0.719)	hagyománytisztelő (0.676)	liberális gondolkodású (0.770)	idegenkedik a cigányoktól (0.745)
a politika iránt közömbös (-0.656)	hazafias gondolkodású (0.621)	konzervatív gondolkodású (- 0.765)	nem kedveli a románokat (0.694)
haladó szellemű (0.576)	vallásos meggyőződésű (0.616)		
a szabadság a legfontosabb (0.458)	a rend és a stabilitás híve (0.565)		

A faktorok meghatározására főkomponens-elemzést alkalmaztunk. Az eljárás során kiválasztott 1-nél nagyobb sajátértékkel rendelkező négy faktor a változóhalmaz szórásának 51 %-át magyarázza. Az egyes faktorok magyarázóereje rendre 17.2, 14.9, 9.6 és 9.3%. Az eredményeket varimax módszerrel rotáltuk, így minimalizáltuk az egyes faktorokhoz kapcsolódó változók számát. A táblázat a forgatások után kialakult faktor mátrixot mutatja, zárójelben a faktorsúlyok láthatók.

A faktorelemzésből az is látható, hogy a legerősebb együtt járás a polgári demokrata értékeknél mutatkozik: ez az a véleménycsoport amely a legmarkánsabban jellemzi a romániai magyar kisebbséget, míg az etnocentrikus, a nemzeti bezárkózásra valló attitűdök jóval hátrébb állnak a sorban.

A fenti politikai attitűdök nem feltétlenül zárják ki egymást, az individuális beállítódások ezek kombinációiból jönnek létre és alkotják meg a politikai önképe(ke)t. Ezek feltárásához a klaszterelemzés nyújt segítséget, amely azt mutatja meg, hogy válaszadóink tipikusan mely politikai attitűdökkel jellemezték magukat. (Lásd 2.2. táblázat)

2.2. táblázat: A racionális önkép típusai (N=693)

Faktorok	Polgári demokrata értékek	Konzervatív értékek	Liberális értékek	Etnocentri-kus értékek
<i>A csoportok (%)</i>				
Klasszikus szabadelvűek (37.8)	++	++	+++	--
Nacionalisták (22.2)	++	+++	----	+++
Modern populisták (17.8)	~	++++	+++	++++

Apolitikusak (16.8)	-----	~	--	-
Polgári demokraták (5.4)	+++	----- -----	-----	---

Megjegyzés: A +,~,– jelek a faktorhoz való kapcsolat irányát, a jelek száma pedig a kapcsolat erősségét mutatja. A főtelelemzés során a faktorsúlyok által meghatározott négydimenziós térben euklideszi-mértéket használtunk a pontok távolságának mérésére. A klaszterelemek meghatározásához a legközelebbi klaszter-középpont módszert alkalmaztuk.

Legnagyobb csoportunkat a "klasszikus szabadelvűek" alkotják. Azért neveztük el őket így, mert mind a polgári demokrata, mind a konzervatív és liberális értékekhez vonzódnak, egyúttal elutasítják a román- és a cigányellenességet. Ez a beállítódás – épp a konzervatív és a liberális attitűdök harmonikus együtt járása miatt – sokban emlékeztet a XIX. századi magyar szabadelvű világképre, mely igyekezett a fenti ideológiákat a haza és a haladás eszméinek segítségével egyesíteni. A szabadelvű önkép "elterjedtsége", arra enged következtetni, hogy a politikai beállítódások a romániai magyarság körében bizonyos szempontból "megálltak" a XIX. századi szinten, avagy hogy az első világháború után kezdődött kisebbségi létforma ezen politikai értékeket volt képes a legerőteljesebben átörökíteni a következő nemzedékekbe. A klasszikus szabadelvű beállítódás felülreprezentált a hivatalnokok és az értelmiségiek körében, a falusi és a kisvárosi népességben.

Éppily népes csoportot alkotnak együttesen a **"nacionalisták"** és a **"modern populisták"** is. E két csoportunk hasonlóan látszik az etnikai bezárkózás vallásában, azonban jelentősen különbözik abban, hogy "nacionalisták" klasszikusnak tekinthetők abban az értelemben, hogy a liberális értékek egyértelmű elutasítása mellett vállalják a polgári demokrata és a konzervatív attitűdöket. A liberalizmus elutasítása ennek fényében azon a véleményen alapulhat, hogy a liberálisok számára nem fontosak a nemzeti szempontok. A nacionalista beállítódás felülreprezentált a nyugdíjasoknál, a csak általános iskolát végzetteknél, a falusi és a nagyvárosi népességben és az alacsony jövedelemmel rendelkezők körében. Másik fő jellemzője e csoportnak a románoktól való tényleges elzárkózás: ők azok, akik a legritkábban használják és a legkevésbé ismerik a román nyelvet.

A **"modern populisták"** a **nacionalistákkal szemben** ideológiailag sokszínűek, lehetnek közöttük konzervatívok és a liberálisok egyaránt, a lényeg az etnikai elkülönültség tudata és a polgári demokrata értékek iránti közömbösség. Szociológiai jellemzőik szerint felülreprezentáltak a vállalkozók és a hivatalnokok, a középfokú vagy egyetemi végzettséggel rendelkezők körében. A modern populisták önkép nagyvárosi sajátosság, az átlagosnál

magasabb jövedelműeknél a jellemzőbb. Ez az a csoport, amely az átlagnál kevésbé kötődik a valláshoz is. Végül – szemben a nacionalistákkal – ők az átlagnál gyakrabban használják és jobban is ismerik a román nyelvet. Ezek fényében modern populisták szemében a románoktól, cigányoktól való idegenkedés nem is elzárkózás, inkább versenyhelyzet, gondolkodásukban egy etnikailag meghatározott ellenfél-ellenségkép jelenik meg: egy olyan csoport, melynek (a románok esetében legalábbis) nyelvét jól ismerik és mellyel gyakran találkoznak.

A modern, nyugat-európai politikai irányzatok szerinti besorolástól idegenkedő, de határozott politikai önképpel rendelkező csoport a **"polgári demokratáké"**. Bennük mintha a XX. század eleji polgári demokrata, polgári radikális irányzatok élnének tovább a romániai magyarságban. Erőteljesen elutasítják a konzervatív attitűdöket, de nem azonosulnak a liberális, még kevésbé az etnocentrikus értékekkel. Ebben a körben felülreprezentáltak az egyetemi végzettséggel rendelkezők, a foglalkozási csoportokat tekintve pedig az értelmiségiek mellett a munkások – ezek közül is jellegzetesen a nagyközségi, kisvárosi népesség, akiknek sajátos politikai kultúrájára már az 1. fejezetben felhívtuk a figyelmet. A modern populistákhoz hasonlóan az átlagnál jobban ismerik a román nyelvet és többet érintkeznek románokkal. Nálunk azonban az együttélés nem etnikai idegenséget, elzárkózást szül, hanem élénk közéleti aktivitást.

Végül elkülönült csoportban találjuk a politikához közömbös embereket. Ők erőteljesen elutasították mind a közéleti aktivitásra és a haladásra, szabadságra vonatkozó attitűdöket, mind a liberális beállítódást és semlegesnek mutatkoztak a többi politikai érték esetén is. Ez az önbesorolás elsősorban a falusiak, az alapfokú végzettséggel rendelkezők, alacsony jövedelműek, a foglalkozási csoportok közül a munkások, háztartásbeliek sajátja, akik a nacionalistákhoz hasonlóan szintén elszigetelten élnek a románoktól.

Ha fenti csoportjainknak az 1. fejezetben tárgyalt romániai politikai helyzetre vonatkozó véleményét vizsgáljuk, akkor markánsan megmutatkozik, hogy a szabadelvűek rendelkeznek a legderűsebb jövőképpel (közülük voksoltak legtöbben a koalícióba lépésre, de a román-magyar alapszerződésre is), míg a polgári demokraták a legpesszimistábbak. Nemcsak optimizmusban, de aktivitásban is élen jár a szabadelvű csoport: ők voltak azok, akik az átlagnál erősebben érdeklődnek a politika, a magyar kisebbség problémái iránt. A polgári demokratákhoz hasonló kritikai, sőt negatív attitűd jellemzi a nacionalistákat és a modern populistákat is: közülük a nacionalisták involváltak erősebben az erdélyi magyarság problémái iránt és ők a legelutasítóbbak

Magyarország Romániával kapcsolatos külpolitikájával szemben. Megdöbbentően negatív a hozzáállása a politikai fejleményekhez az apolitikusnak mutakozó tömegnek is: sem a választásokkal, sem a román-magyar alapszerződéssel nem szimpatizáltak.

Mint láthatjuk, a faktor- és klaszterelemzés után előállt csoportok nemcsak az önbesorolás szerint mutatnak karakterisztikus különbségeket, hanem a csoportok társadalmi jellemzői, politikai helyzetmegítélése alapján is.

2.3. Az érzelmi önkép elemei

Az érzelmi önkép az erdélyi magyarok mint nép általában vett jellemzésén alapul, az attribúciós módszer felhasználásával. E módszer segítségével általános emberi tulajdonságok közül választották ki a válaszadók a romániai magyarságra legjellemzőbbeket (Lásd Kérdőív III. 15. kérdés elemei). A tulajdonságok egyrészt a közösséghez való viszonyulást, másrészt erkölcsi és a munkamorálhoz kapcsolódó értékeket tartalmaztak. Hasonló attribúciós listákkal már évtizedek óta vizsgálják Magyarországon a magyar nemzetről, a magyarságról mit népről alkotott sztereotípiákat, s újabban ezen attribúciós listák segítségével tárják fel az empirikus úton is megismerhető etnikai, vallási stb. sztereotípiákat.

Jelen kutatásunk nemcsak abban úttörő jellegű, hogy a fenti módszereket egy eddig nem vizsgált népességen, az erdélyi magyarságon alkalmazza, hanem abban is, hogy a módszert igyekeztünk finomítani, egyrészt úgy, hogy az önértékelés elemeit kiegészítettük az együttélésben részt vevő más etnikumok – a románok és a cigányok – jellemzésével, másrészt, hogy a racionális, politikai természetű attitűdöket szembesítettük az érzelmi önképekkel.

Itt kell kitérnünk arra a sajátos interjú helyzetre, melyet az adatok értelmezésénél feltétlenül figyelembe kell vennünk. Kutatásunk egy Magyarországról szervezett és életre hívott vizsgálat volt, melyhez azonban a kérdőíveket egy erdélyi magyar szociológiai kutatóintézet kérdezte le. Válaszadóink tehát tisztában voltak azzal, hogy válaszaikat magyarországi kutatók fogják kiértékelni: így azokat egy kicsit nekünk, Magyarországnak is üzenve fogalmazták meg. Az üzenet közvetítését ebben az értelemben romániai kollegáinkra bízta, akiket – feltételezésünk szerint – inkább maguk közé valónak tekintettek, mint egy átlagos interjú helyzet kérdezőbiztosát. E

körülmény tehát csökkenthette az interjú helyzetből fakadó belső konfliktusokat, azonban növelhette a szélsőséges véleményeket, illetve legalábbis dinamizálhatta az álláspontokat annak fényében, hogy Magyarországgal, az itteni magyar néppel szemben fogalmazták meg önmagukat.

Először a faktorokat, vagyis a **gondolkodási típusokat** mutatjuk be. A válaszadóknak 20 tulajdonságról kellett eldönteniük, hogy azok jellemzőek-e az erdélyi magyarságra mint népre, avagy nem. A faktorelemzésből kimaradt öt tulajdonság (piszkos, ügyeskedő, kapzsi, megbízható, precíz), – ezek nem voltak egyértelműen besorolhatók, ami azt jelenti, hogy több véleménytípussal együtt előfordulhattak. Fenti tulajdonságok szinonimái azonban – árnyalatnyi különbségekkel – rendre megtalálhatók az attribúciós listában (kivéve a "piszkos"), így értelmezésükről nem kell lemondanunk.

2.3. táblázat: Az érzelmi önkép elemei

Amorális	Művelt és erkölcsös	Erkölcös és közösségi	"Protestáns ethosz"	Negatív gazdasági etika
ravasz (0.785)	intelligens (0.843)	összetartó (0.782)	szorgalmas (0.748)	anyagias (0.761)
agyafűrt (0.683)	művelt (0.686)	mértékletes (0.703)	kötelességtudó (0.681)	becsvágyó (0.714)
bosszúálló (0.645)	becsületes (0.648)	céltudatos (0.565)	lusta (-0.598)	törtető (0.522)

Megjegyzés: A faktorok meghatározására főkomponens-elemzést alkalmaztunk. Az eljárás során kiválasztott 1-nél nagyobb sajátértékkel rendelkező öt faktor a változóhalmaz szórásának 55 %-át magyarázza. Az egyes faktorok magyarázóereje rendre 17.2, 15.1, 8.3, 7.6 és 6.8%. Az eredményeket varimax módszerrel rotáltuk, így minimalizáltuk az egyes faktorokhoz kapcsolódó változók számát. A táblázat a forgatások után kialakult faktor mátrixot mutatja, zárójelben a faktorsúlyok láthatók.

A faktorelemzés öt véleménytípust különített el. (Lásd 2.3. táblázat) Ezek közül kettő (1. és 5. faktor) kifejezetten **negatív jellemzőkből** áll, az első az erdélyi magyarságot szinte "kriminalizálja", ravasznak, agyafűrtnek, bosszúállónak állítja be. E sztereotípiák elsősorban a külvilággal, a "kint"-tel, a másokkal kapcsolatos attitűdöket ábrázolják, s emígy nagyon hasonlítanak a balkáni illetve mediterrán kultúrák közül a bezárkózó, törzsi jellegű, tradicionális közösségekhez rendelt negatív attribúciókhoz (v.ö. az albán, bosnyák, szerb, vagy szicíliai sztereotípiákkal). E tulajdonságok fényében az erdélyi magyarság a fentiekhez hasonlóan zárt, törzsi vonásokkal rendelkező társadalomnak látszik. A másik negatív véleménytípus a gazdasági- és munkaetikára vonatkoztatva ítéli el az erdélyi magyar kisebbséget. Eszerint az erdélyi egy individuális és önös céljai által vezérelt törtető, hiú népség volna.

A másik három faktor a magyarságot különböző **pozitív tulajdonságokkal** írja le. Így a 2. véleménycsoport a kulturáltságot és a becsületességet sugallja, míg a 3. és a 4. faktor – egymást kiegészítve – a weberi protestáns etika közösségi és gazdasági erényeit egyesíti. A 3. faktorban a közösségi szolidaritás és a mértékletes, céltudatos életmód áll össze egyfajta ethoszá, a 4. faktorban pedig ennek az ethosznak a munkavégzésben megnyilvánuló magatartásformáit találhatjuk.

A racionális politikai attitűdök vizsgálatához hasonlóan itt is klaszterelemzést végeztünk annak feltárására, hogy a fenti vélemény típusokból milyen **önképeket** alakítottak ki válaszadóink. A vizsgálatban az előbbi öt faktor kiegészült a korábban hiányzó öt tulajdonsággal. A klaszterelemzés öt tipikus önképet rajzolt ki. (Lásd 2.4. táblázat)

2.4. táblázat: Az érzelmi önkép típusai (N=820)

A csoportok (%) Faktorok	Tökéletesek (43.2)	"Tehetséges gazfickók" (23.2)	"Széthúzó" (18.3)	"Barbárok" (9.7)	"Balfácánok gyülekezete" (5.6)
Amorális	–	++++	--	+	~
Művelt és erkölcsös	++	+	+	----- -----	–
Erkölcsös és közösségi	++	–	-----	+	–
Protestáns ethosz	+	+	+	+	----- -----
Negatív gazd. etika	~	++	-----	~	~
– piszkos (–0.92)	–	+	~	++	+
– ügyeskedő (0.47)	++	++	-----	–	–
– kapzsi (–0.41)	---	+++	---	–	+
– megbízható (0.80)	+	–	~	–	--
– precíz (0.42)	++	+	--	--	-----

Megjegyzés: A +, ~, – jelek a faktorhoz, ill. változóhoz való kapcsolat irányát, a jelek száma pedig g a kapcsolat erősségét mutatja. A főrtelemzés során a faktorsúlyok által meghatározott négydimenziós térben euklideszi-mértéket használtunk a pontok távolságának mérésére. A klaszterelemek meghatározásához a legközelebbi klaszter-középpont módszert alkalmaztuk.

A legnagyobb csoportot azok alkotják, akik a romániai magyarságról egyfajta **idealizált** képet festenek (tökéletesek): mindhárom, pozitív tulajdonságot takaró faktor erős. E kép szerint a magyar kisebbség nemcsak

kultúrnép, hanem szigorú erkölcsiséggel és munkamorállal rendelkező népcsoport. A választott sztereotípiák – ahogy sejtettük is – leginkább a protestáns etika pozitív értékeire hasonlítanak és Erdélyben vélhetőleg több évszázadra nyúlnak vissza, noha nem csak a protestáns vallású népességre jellemzőek. Továbbá, az idealizált önképből a magyarországi kutatások fényében arra következtethetünk, hogy a romániai magyar kisebbség sokkal büszkébben és sokkal kevésbé önostorozóan tekint magára, mint a magyarországi népesség. A csoportban társadalmi jellemzőit tekintve a középfokú végzettség, Kolozs, Máramaros, Beszterce-Naszód és Temes megye, a történelmi régiókat tekintve Partium és Közép-Erdély felülreprezentált, továbbá elsősorban a vegyes lakosságú települések, a nagyközségek. Tagjaik az átlagosnál jobban ismerik a román nyelvet és gyakrabban érintkeznek románokkal.

A számosságát tekintve második legnagyobb csoport azokból áll, akik a magyarságot **"tehetséges gazfickónak"** látják. E csoportnál erősek a negatív tulajdonságokat egyesítő faktorok, (melyeket csak fokoz, hogy ügyeskedőnek, kapzsinak és megbízhatatlannak is gondolják az erdélyi magyarságot) azonban e negatív beállítást nagyban enyhítik a mellé rendelt pozitív tulajdonságok, melyek elsősorban az érvényesülésre, a kulturális fölényre utalnak. Mintha a székely-sztereotípiák köszönnének vissza ezekben a véleményekben. Csoportunk társadalmi jellemzői alátámasztják a fenti hipotézist. A tehetséges gazfickó-kép leginkább a Székelyföldre és Szatmár megyére, a magyar többségű településekre jellemző, és felülreprezentált az alacsony iskolázott falusi népességben, továbbá ott, ahol kevesebbet és ritkábban érintkeznek románul, románokkal.

A harmadik önkép-típus a **"széthúzó"**. Ezt a csoportot az erkölcsös és közösségi tulajdonságok erős elutasítása jellemzi (3.faktor), amúgy az erdélyi magyarságot nem ruházzák fel más negatív értékekkel. E kép szerint az erdélyi magyar kisebbséggel minden rendben volna (művelt, szorgos, nem törtető stb.), ha kellően összetartó, mértékletes és céltudatos volna. Ezzel az önképpel találkozhatunk azokon a magyar többségű településeken, ahol a románokkal való találkozás még az átlagnál gyakoribb, elsősorban Maros megyében, a történelmi régiókat tekintve Közép-Erdélyben, különösen a nagyobb városokban. Az önmarcangoló vélemény típus felülreprezentált a felsőfokú végzettségűek körében is.

A következő önkép-típust **"barbároknak"** neveztük el abból a megfontolásból, hogy ők utasították el a legerősebben a kulturáltságra vonatkozó tulajdonságokat és legkevésbé a "piszkost", mint attribúciót. E negatív önkép önostorozásként is felfogható, melyben az romániai magyarság

egyfajta primitív törzsként ábrázolódik, amely kulturálatlan, befelé összetartó (lásd 3. faktor) kifelé azonban bosszúálló (lásd 1. faktor). Kolozs és Hargita megyében, továbbá a történeti régiók szerint Dél-Erdélyben és a Bánságban a leggyakoribb ez az önértékelés, elsősorban a kisvárosi népességben. Ahogy a "széthúzóknál", itt is a felsőfokú végzettségűek felülreprezentáltak.

Utolsó csoportunkat azok alkotják, akik a romániai magyarságot "**balfácánokként**" határozzák meg. E csoport utasítja el leginkább a protestáns éthosszal kapcsolatos pozitív tulajdonságokat (4. faktor) és a többi, pozitív tulajdonságokat tartalmazó faktor esetén is enyhe elutasítás jellemzi. Ez az önkép valójában nagyon hasonlít a "tehetséges gazfickókéra", annak mintegy görbe tükre. Ebben a tükörben a "székely" előítéletek a visszájukra fordulnak, mivel a negatív választásokat nem ellensúlyozzák pozitív tulajdonságok: e kép alapján a romániai magyarság nem elég kulturált, nem elég összetartó, tehetségtelen, megbízhatatlan és lusta népség. A görbe tükörre vonatkozó feltevésünk bizonyítást nyert abban az értelemben, hogy ez a típus – ahogy a tehetséges gazfickó önkép is – a Székelyföldön a legjellemzőbb, ott is Kovászna megyében, magyar többségű településeken, főként nagyobbacska falvakban. Ez a csoport azonban – vélhetőleg magasabb iskolázottsága és lakóhelye miatt – jobban ismeri a román nyelvet, noha nem találkozik az átlagnál gyakrabban románokkal.

Az eddigiek alapján megállapítható, **hogy a romániai magyarság meglehetősen differenciált önképpel** rendelkezik, mely egyes szociológiai jellemzők szerint is meghatározható: az idealizált önképtől egészen a megsemmisítő kritikáig. Ha válaszadóink politikai helyzetértékelését az egyes önábrázolásokkal szembesítjük, azt látjuk, hogy a legpozitívabb jövőképpel azok rendelkeznek, akik "tökéletesnek", illetve "balfácánnak" láttatják az erdélyi magyarságot, míg a "széthúzó"- önképpel rendelkezők azok, akik – noha ők a legérdeklődőbbek a kisebbség problémái iránt – a legpesszimistább jövőképpel rendelkeznek. Erősen megosztottak csoportjaink az alapszerződéssel kapcsolatosan: balfácánnak és széthúzóknak láttatják azt az erdélyi kisebbséget, amelynek a feje fölött meg lehetett kötni a szerződést. Egyedül az idealizált magyarságképpel rendelkezők tudták elfogadni és támogatni a román-magyar megállapodást. Ezzel egybecseng, hogy magyar kormány tevékenységét is azok értékelték az átlagnál többre, akik magukat mint népet pozitív tulajdonságokkal írták le, míg három másik típusunknak nemcsak önmagáról, de az anyaországról is az átlagnál rosszabb a véleménye.

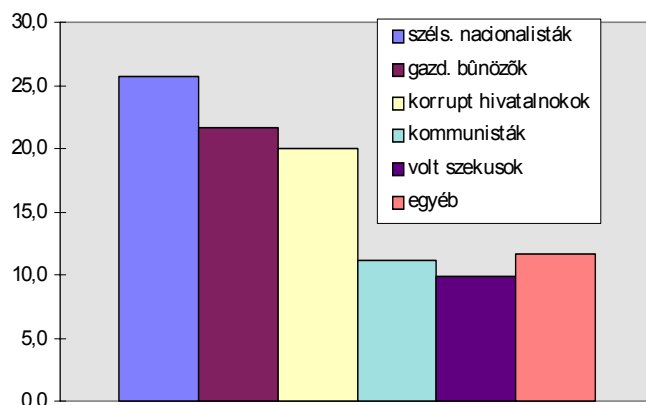
A racionális politikai attitűdök és az érzelmi azonosságok bemutatásakor lássuk végezetül, **hogyan feleltethető meg egymásnak a kétféle besorolás.** Tudvalevő, hogy az érzelmi attribúciók mélyebben gyökereznek mind

kulturálisan, mind szociálpszichológiai értelemben, mint a politikai azonosságtudat. Értelmesnek látszik tehát megvizsgálnunk, "miből lesz a cserebogár", vagyis **milyen politikai attitűdökben öltenek testet az egyes érzelmi beállítódások**. Az önkép típusok összevetéséből a következők olvashatók ki. A racionálisan választott politikai attitűdök mögötti tudattalan sztereotípiák azt mutatják, hogy a klasszikus szabadelvűek között felülreprezentáltak a pozitív magyarság-képek, míg a nacionalistáknál ide csatlakoznak azok is, akik az erdélyi magyarságot széthúzó magatartása miatt elmarasztalják. A legnegatívabb önkép a polgári demokratákat jellemzi, itt a széthúzó mellett a barbár-képet festők száma is felülreprezentált. A legkiegyensúlyozottabb önképpel a modern populisták jellemezhetőek, míg a nacionalistákhoz hasonló diffúz önképe van a politikailag közömböseknél. A "balfácán" önkép minden politikai attitűddel együtt járhat.

2.4. Az érzelmi önkép kiegészítő elemei: román-kép és cigány-kép

Az önképhez, saját csoportunknak a nagyobb társadalmi, etnikai térben való elhelyezéséhez hozzá tartozik a "másik", a társnépek, a szomszédok, a

6. ábra: Kik okozzák a legtöbb gondot Romániában?

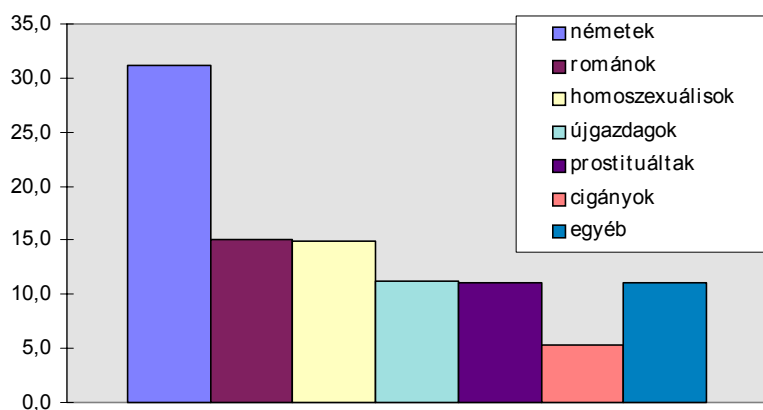

vetélytársak megítélése is, nélkülük az önkép vizsgálata sem volna teljes, hiszen nem tudnánk megítélni az előbb leírt tulajdonságok tényleges súlyát, tartalmát. Kérdőívünkben a romániai magyarság minden-napjaiban megjelenő két etnikai csoportra, a többségi pozícióban levő román népre és a társadalom "alján" elhelyezkedő cigányságra is lekérdeztük a fenti attribúciós listát.

vetélytársak megítélése is, nélkülük az önkép vizsgálata sem volna teljes, hiszen nem tudnánk megítélni az előbb leírt tulajdonságok tényleges súlyát, tartalmát. Kérdőívünkben a romániai magyarság minden-napjaiban megjelenő két etnikai

Először azonban lássuk, mennyire találták **problémásnak** e két etnikai csoportot más társadalmi csoportok mellett. (Lásd 2.6/a és 2.6/b. táblázatokat) Noha listánkban külön csoportként szerepeltek a **románok**, ahogy vártuk, nyíltan nem kerültek a problémás csoportok közé, – a többségi nemzet nem kerülhet deviáns pozícióba – hanem csak burkoltan, a **szélsőséges nacionalistáknál** jönnek elő. A problémás csoportok egy jelentős részének

7. ábra: Kik okozzák a legkevesebb gondot Romániában?

közös sajátossága, hogy a múlt rendszer öröksége: a korrupt hivatalnokok, a kommunisták, a volt szekusok egyaránt. Szinte egyáltalán nem jelentenek problémát Romániában a modern civilizáció

de-viáns csoportjai, a kábítószeresek, homoszexuálisok, prostituáltak: ezekkel a jelenségekkel válaszadóink vélhetőleg csak elvétve, vagy soha nem is találkozhattak. Mindkét rangsor vége felé találhatjuk a **cigányokat**, ami azt mutatja, hogy mintánk a cigányság társadalmi problémái iránt valamelyest fogékony ugyan, nem tekinti őket azonban deviáns vagy megbélyegezendő csoportnak – szemben a magyarországi vizsgálatok eredményeivel.

A románokkal szembeni lehetséges előítéletek tehát nem jelennek, nem jelenhetnek meg a társadalmi problémák szintjén: az együttélés megváltoztathatatlan adottság, a cigányokkal szembeni előítéletes attitűd, de egyúttal a problémáik iránti érzékenység is gyengébb, mint Magyarországon.

2.6/a. táblázat: A legproblémásabbnak ítélt társadalmi ill. etnikai csoportok (kumulált adatok százalékban, N=2.973)

szélsőséges nacionalisták	22,2
gazdasági bűnözők (maffia)	18,7
korrupt hivatalnok	17,3
kommunisták	9,7
volt szekusok	9,0
cigányok	8,6
egyéb (kábitószeresek, újgazdagok, homoszexuálisok, prostituáltak, stb.)	10,1
nem tudja	3,4
nem válaszolt	1,0

2.6/b. táblázat: A legkevésbé problémásnak ítélt társadalmi ill. etnikai csoportok (kumulált adatok százalékban, N=2.973)

németek	26,6
románok	12,9
homoszexuálisok	12,7
újgazdagok	9,6
prostituáltak	9,5
cigányok	4,6
egyéb (kábitószeresek, kommunisták, volt szekusok, szélsőséges nacionalisták, stb.)	9,5
nem tudja	12,2
nem válaszolt	2,4

Térjünk rá ezek után az attribúciós listák vizsgálatára. Az **általános emberi tulajdonságok megítéléséből** készült faktorelemzés eredményei azt mutatják, hogy a romániai magyar kisebbség az emberi tulajdonságokban **alapvető különbségeket lát önmaga és a románok illetve a cigányok között.** (Ugyanazt a 20 elemű listát kérdeztük le a románokra és a cigányokra, mint a romániai magyarságra.) Az etnikai törésvonalak azonban sajátos természetűek: míg a magyarság önmagához képest jellegzetesen más, negatívabb karakterjegyekkel ruházza fel a másik két csoportot, addig azokat egymáshoz igencsak hasonlóknak látja: a román és a cigány nép-képek igencsak hasonlítanak egymásra. (Lásd 2.7. és 2.8. táblázat) Az egyetlen lényeges különbség, hogy a cigányságot valamivel negatívabb színben tüntetik fel (ők vannak "lejjebb" az etnikai rangsorban) és őket a hagyományos sztereotípiákkal is jellemzik ("piszkos", "lusta").

2.7. táblázat: A románok megítélésének elemei

"Szalon" vélemények	"Móc"	"Talpraesett"	"Törtető"	"Összetartó"
kötelességtudó (0.726)	ravaszk (0.732)	ügyeskedő (0.795)	törtető (0.799)	összetartó (0.921)
precíz (0.725)	agyafűrt (0.709)	céltudatos (0.514)	becsvágyó (0.672)	
művelt (0.714)	bosszúálló (0.690)			
megbízható (0.654)	kapzsi (0.636)			
becsületes (0.651)				
intelligens (0.525)				

Megjegyzés: Az eljárás során kiválasztott öt faktor a változóhalmaz szórásának 58.3 %-át magyarázza. Az egyes faktorok magyarázóereje rendre 23.8, 13.5, 8.3, 6.5 és 6.3%. A zárójelben a faktorsúlyok értékei láthatók. A kérdőívben felsorolt értékek közül hiányzik a piszkos, a mértékletes, anyagias és a lusta.

2.8. táblázat: A cigányok megítélésének elemei

"Szalon" vélemények	"Gazember"	"Gonosz"	"Tehetséges"	"Aljanép"	"Összetartó"
megbízható (0.715)	becsvágyó (0.693)	ravaszk (0.754)	ügyeskedő (0.666)	piszkos (0.772)	összetartó (0.832)
kötelességtudó (0.690)	törtető (0.680)	agyafűrt (0.743)	céltudatos (0.550)	lusta (0.666)	
művelt (0.677)	kapzsi (0.582)	bosszúálló (0.526)	intelligens (0.534)		
precíz (0.629)	anyagias (0.563)				
szorgalmas (0.571)					
mértékletes (0.550)					
becsületes (0.524)					

Megjegyzés: Az eljárás során kiválasztott hat faktor a változóhalmaz szórásának 52.9 %-át magyarázza. Az egyes faktorok magyarázóereje rendre 18.5, 12.0, 6.4, 5.6, 5.2 és 5.0%. A zárójelben a faktorsúlyok értékei láthatók.

Ha az általunk **"szalon" véleményeknek** nevezett tulajdonságcsoporttól eltekintünk (mely egyébként tartalmazza mindazon tulajdonságokat, melyeket a magyar-önképnél "tökéleteseknek" hívtunk), azt látjuk, hogy a legnegatívabb román tulajdonság együttes ("móc") a cigányok esetében valamivel enyhébb (a "gonosz"-faktorból hiányzik a kapzsi), ez azonban kiegyenlítődik a "törtető" román illetve "gazember" cigány faktorban (itt a cigányok anyagiasnak és kapzsinak ábrázoltatnak).

Ugyanígy, valamivel pozitívabb képet fest a cigányságról a 4. tulajdonságcsoporthoz ("tehetséges"), mint párjában, a románokat jellemző 3. faktorra ("talpraesett"). A "szalon" véleményeket összehasonlítva azt látjuk, hogy a románok abban különböznek a cigányoktól, hogy míg előbbiek intelligensek is, addig utóbbiak szorgalmasak és mértékletesek. Tehát összességében, a tulajdonság-csoportok egészét vizsgálva ugyan negatívabb viszonyulás adódik a cigánysággal, mint a románsággal szemben, az egyes véleményegyüttjárások azonban a cigányság esetében olykor pozitív ítéleteket is tartalmaznak: ők vannak ugyan legalul, a róluk alkotott kép mégis valamivel árnyaltabb. A románság, ha úgy tetszik, kissé alulértékelt, ám mégis intelligens konkurencia, míg a cigányság, noha "legalul" van, inkább társ-nép.

Az **etnicitás**, az **etnikai törésvonalak** meglétét bizonyítja, hogy míg a romániai magyarság magát nem jellemezte önálló véleménycsoportként az összetartással (sőt, a klaszterelemzéskor épp egy ellenkező, "széthúzó"-csoport jött létre), addig mind a románok, mind a cigányok esetében markáns véleményítípust alkot az "összetartó" attribúció. E közösségi jellemző társnépeknek tulajdonítása az e népektől történő távolság-érzetre és –tartásra enged következtetni.

Előbbi következtetéseink alátámasztást nyernek annak fényében, miként jelennek meg az egyes román illetve cigány sztereotípiák a magyarságban a politikai attitűdök fényében. (Lásd 2.9/a. és 2.9/b. táblázatokat)

A tulajdonságok többsége bármilyen politikai attitűddel rendelkező erdélyi magyar véleményében megjelenhet, szignifikáns különbségek csak két faktorban mutatkoznak a válaszadók politikai beállítódásától függően. E két faktor mindkét társnép esetében az udvarias, "szalon" vélemények csoportja, és a románok esetében a "törtetők", a cigányok esetében az "összetartók" véleménycsoport. Ebből is látható, hogy a politikai ellenfél- ellenség a románság.

2.9/a. táblázat: A magyar politikai attitűdökhöz társuló román-sztereotípiák

Román-képek	"szalon" vélemények	"törtető"
Racionális önképek		
Klasszikus szabadelvűek (37.8)	(+)	(+)
Nacionalisták (22.2)	(-)	+
Modern populisták (17.8)	-	-
Apolitikusak (16.8)	~	(-)
Polgári demokraták	+	- -

(5.4)

Megjegyzés: A +,~,– jelek a faktorhoz való kapcsolat irányát, a jelek száma pedig a kapcsolat erősségét mutatja.

2.9/b. táblázat: A magyar politikai attitűdökhöz társuló cigány sztereotípiák

Cigány-képek	"szalon" vélemények	összetartó
Racionális önkép típusok		
Klasszikus szabadelvűek (37.8)	~	(+)
Nacionalisták (22.2)	+	~
Modern populisták (17.8)	–	~
Apolitikusak (16.8)	+	–
Polgári demokraták (5.4)	~	+

Megjegyzés: A +,~,– jelek a faktorhoz való kapcsolat irányát, a jelek száma pedig a kapcsolat erősségét mutatja.

A másik népcsoporttal szembeni őszinte, vagy színlelt **udvarias** álláspont a románság esetében a polgári demokrata és a szabadelvű beállítódásúakra jellemző a leginkább, míg a cigányságról a politika iránt közömbösek és meglepő módon a nacionalisták rendelkeznek ilyen véleménnyel. A "legnyíltabbnak" mindkét etnikum esetén a modern populisták mutatkoznak, náluk az átlagnál ritkább a "szalon"-vélemény.

A román nép **törtetőként** való ábrázolása inkább a szabadelvűek és a nacionalisták sajátja, a **cigány-összetartás** sztereotípiájával pedig főként a polgári demokraták élnek – vélhetőleg megtisztelendő a cigányságot. Ezzel szemben, nem tekintik konkurenciának a románságot a polgári demokraták és a modern populisták (első valószínűleg az ilyen típusú előítéletek általános elutasítása miatt, utóbbi azonban inkább a politikai ellenfél erőinek szándékos alábecsléséből fogantatva).

Eredményeink azonban azt is sugallják, hogy a romániai magyar kisebbség esetében egy alapjaiban **etnikailag strukturált politikai közösséggel** van dolgunk. Erre abból következtethetünk, hogy a politikai törésvonalakat szinte alig befolyásolják a társ-népekről élő vélekedések: e sztereotípiák mintegy adottságok, a világban való eligazodás alapvető eszközei, nem alkalmasak új politikai törekvések megfogalmazására. A politikai attitűdökben megmutatkozó eltérések tehát inkább a csoporton belüli mint a csoportközi viszonyokat tükrözik. Utóbbiak a kisebbség-többség, fent-lent tágabb, etnikai dimenziói mentén rendeződnek. Mindezekből prognosztizálható,

hogy a romániai magyar kisebbségen belül komoly politikai differenciálódásra a közeljövőben nem számíthatunk.

Fentiekből azonban nem következik, hogy az érzelmi, tudattalanabb azonosságokban rejlő román- és cigányképek is hasonló homogenitást mutatnak. A magyar önképeknek megfelelő román-és cigány-sztereotípiák a **mindennapi érintkezés különböző attitűdjeiről** vallanak. (Lásd 2.10/a és 2.10/b táblázatokat).

2.10/a. táblázat: A magyar érzelmi önképpel együtt járó román-képek

Magyar-önkép típusok	tökéletesek (43.2)	"tehetséges gazfickók" (23.2)	"széthúzó" (18.3)	"barbárok" (9.7)	"balfácánok gyülekezete" (5.6)
Román-kép					
"szalon" vélemények	(+)	+	--	~	~
"móc"	~	+	--	~	-
talpraesett	(-)	(-)	+	-	(-)
törtető	~	~	+	-	--

Megjegyzés: A +,~,– jelek a faktorhoz, ill. változóhoz való kapcsolat irányát, a jelek száma pedig a kapcsolat erősségét mutatja.

2.10/b. táblázat: A magyar érzelmi önképpel együtt járó cigány-képek

Magyar-önképek	tökéletesek (43.2)	"tehetséges gazfickók" (23.2)	"széthúzó" (18.3)	"barbárok" (9.7)	"balfácánok gyülekezete" (5.6)
Cigány-képek					
"szalon" vélemények	-	+	-	+	++
"gazember"	(+)	~	-	-	~
"gonosz"	~	+	~	--	-
"tehetséges"	~	~	++	~	~
összetartó	~	+	-	~	~

Megjegyzés: A +,~,– jelek a faktorhoz, ill. változóhoz való kapcsolat irányát, a jelek száma pedig a kapcsolat erősségét mutatja.

A többségtől a kisebbség felé haladva a következőket olvashatjuk ki e táblázatokból: a magukat **tökéleteseknek** látó válaszadóink, a románokat és a cigányokat is kevesebbre tartották önmaguknál. A székely-imázsra emlékeztető „**tehetséges gazfickó**” önképpel rendelkezőknél megoszlanak a vélemények: vannak, akik hasonló kvalitásokat tulajdonítanak mindkét társnépnek, de erősen képviselteti magát közöttük a románok és a cigányok szélsőségesen negatív beállítása is („móc”, „gonosz”). Előbbieknél a társnépek konkurenciaként,

utóbbinál ellenséggként foghatók fel. Nagyon hasonlóan, önmaguknál sikeresebbnek ítélik meg a románokat és a cigányokat a „széthúzó”. A románokat talpraesettnek és törtetőnek, a cigányokat pedig tehetséges népnek látják – mindezek az erények azonban szerintük mégsem a többiek összetartásából, hanem individuális képességeiből fakadnak. A románok és a cigányok ez esetben tehát nem abban különbek a magyaroktól, hogy jobban összetartanak. Ez azt mutatja, hogy „széthúzóink” általában is meglehetősen rossz véleménnyel vannak az erdélyi magyarságról. A legdinamikusabb etnikai teret sztereotípiáikkal a „barbárok” teremtik. Ők a magyarok műveletlenségével szemben a románokat, tehetségtelen, ambíciótlan népként értékelik, míg a cigányokra mintha felnéznének: pozitív tulajdonságokkal ruházzák fel őket és a negatív erkölcsi attribúciókat egyértelműen elutasítják. Így vélekednek azok is, akik a magyar kisebbséget értékelték tehetségtelennek és ambíciótlannak (ezt a véleménytípust neveztük „balfácánnak”): ők a románokat magukhoz nagyon hasonlóknak vélik, míg a cigányokról kifejezetten pozitív képet festenek. Mintha ez utóbbi két csoportunk a román-magyar, illetve cigány-magyar együttélést értékelné sommásan sztereotípiáin keresztül: előbbit mindkét fél hibájából kudarcosnak, utóbbit harmonikusnak látatva.

2.5. Összegzés

A romániai magyarság vallott politikai attitűdjeit tekintve általában véve nem előítéletes: a klasszikus politikai irányzatok vonzereje jóval nagyobb, mint a szélsőséges nézeteké. Mindazonáltal az etnikai elkülönülés, idegenkedés hagyománya erősen tartja magát, ahogy a XIX. századi klasszikus szabadelvűség is. A politikai paletta rendkívüli színessége nagyban magyarázhatja az erdélyi etnikai alapú politizálás kényszerpályáit, belső korlátjait: az *RMDSZ* egyszerre számos világképnek, politikai irányultságnak kell megfeleljen. Felmérésünk eredményei szerint a vallott politikai nézetek nem voltak „légből kapottak”, avagy a kérdezettek kívülről rákényszerítettek, hiszen erősen, és jól értelmezhetően szórták a politikai eseményekkel kapcsolatos véleményeket, nemcsak az *RMDSZ* kormánykoalícióba lépésével kapcsolatosan, hanem Magyarország Romániával szembeni külpolitikának a megítélésében is. Ez is azt bizonyítja, hogy nem homogén az az elvárásrendszer, melyet a romániai magyarság politikai vezetésével illetve a magyar külpolitikával szemben támaszt.

A romániai magyar kisebbség érzelmi önképe lényegesen különbözik a magyarországi lakosság önképétől: mindez arra enged következtetni, hogy a közös nyelv, közös nemzet, közös kultúra, stb. nem elegendő ismérvek ahhoz, hogy homogén csoportokat alkossanak. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy az első csoport egy nemzeti kisebbség, míg az utóbbi többségi nemzet, hiszen a romániai magyarság számát, rétegzettségét, történelmi múltját és kultúráját tekintve is önálló „társadalom”. Úgy véljük, hogy e „társadalmyszerű” szervezettségében rejlenek „nemzeti”, etnikai sajátosságai is, melyeket attribúciós mintáink segítségével mutattuk meg az előbbieken. E sajátosságok kialakulása, formálódása egyúttal a többnemzetiségű együttélés következménye, az etnikai „térben” való elhelyezkedésre való állandó reflexió: miben különbözünk a románoktól?

Kutatási eredményeink megerősítik a romániai magyar „társadalomról” egyes történészek, antropológusok által vallott nézeteket, melyek szerint az egy erősen „etnizált” világ, melyben a társadalmi érintkezések, konfliktusok jelentős része a „másik” prizmáján keresztül nyer értelmet és kap értelmezést. Erre enged következtetni például, hogy válaszadóink a románokat és a cigányokat többek között „összetartással” jellemzik, míg önmaguknál ez az érték kevésbé hangsúlyos.

A magyarországi önképekkel (lásd 30. oldal lábjegyzetét) összevetve a romániai magyar kisebbség sokkal „karakánabb” és „morálisabb” viszonyban van önmagával: a magyarországi tendencia az, hogy egyre negatívabb jellemzőkkel ruházzuk fel a magyart, mint népet, a nemzeti öntudat a rendszerváltás óta egyre bizonytalanabb lábakon áll, vagy legalábbis a nemzet, mint olyan vesztett identitásformáló erejéből. Erdélyben ezzel szemben a nemzeti tulajdonságok mintha még nem üresedtek volna ki: akár az önbecsülés, akár az önmarcangolás szélső pólusaira tekintünk.

Végezetül, úgy látjuk, kutatásunk eleget tett céljainak: a kipróbált attitűd- és attribúciós listák eredményesnek bizonyultak a romániai magyar reprezentatív mintán. Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy e listák tovább finomíthatók, sőt, módszertanilag tovább is finomítandók, nemcsak az empirikus szociológia, hanem a kvalitatív társadalomtudomány tapasztalatainak felhasználásával.